

Lugu suurest lumesajust I

Rootsieestlaste isikujutud Nõukogude Eestist¹

Mare Kõiva

Aastail 1996–1999 intervjuerisin koos Andres Kuperjanoviga rootsieestlasi Lõuna-Rootsis Lundi linnas ja selle ümbruses. Meie sihiks oli saada ülevaade nende folkloorist, argiuskumustest ja kommetest. Mõlemad intervjuerijad on sündinud 1950. aastatel ja kasvanud üles Nõukogude Eestis. Mõlemal on sugulasi, kes emigreerusid Teise maailmasõja ajal Läände, kuid otsustasime seda teemat küsitlemise ajal mitte eksponeerida, eelistades esindada põlvkonda, kes kasvas üles nõukogude ajal, nende stereotüüpe ja teadmisi. Selline taktika tundus parim dialoogi ja vastastikuste suhete ülesehitamiseks ja kaardistamiseks.

Olen käsitlenud intervjueritud rootsieestlaste stereotüüpe, eelarvamusi ja hoiakuid oma eelmistes kirjutistes (Kõiva 2001; Kõiva & Kuperjanov 2002). Läbi aastate olen armsaks pidanud toonaseid spontaanse jutustamise hetki suurepärase jutuvestja Jaak Tammerti seltskonnas. Kütkestavad lood juhtumustest ta lähemate sõprade ringis ja nende adapteerumine Rootsis väärivad edaspidi samuti tutvustamist.

Kahe kogukonna – Eesti ja diasporaa – suhted on erinevatel kümnenditel suurel määral varieerunud, samal ajal kui silmast silma kohtumise võimalused olid harvad ja lühikesed. Pikka aega oli isegi isikliku teabe vahetamine piiratud, sest kirju avati ja kontrolliti ning kirjavahetuse tsenseerimise kartuses toimis nn enesetsensuur, ridade vahele kirjutamine jms. Pärast Eesti iseseisvumist olukord muutus, kuid erinevate sotsiaalsete rühmade üldine hoiak ei muutunud kohe, sest stereotüüpide muutumine on komplitseeritud ja pikaajaline protsess (Hinton 2000: 24). Lõuna-Rootsi eestlaste seas oli veel 1990. aastate teisel poolel radikaalselt meelestatud seltskondi, kes põhimõtteliselt ei suhelnud kodueestlastega ja olid keeldunud andmast intervjuusid nii keeleteadlastele kui ka elulugude kogujatele. Oli neidki, kes olid keeldunud rääkimast koguni oma mälestusi teemal, millest saavad rääkida üksnes põgenikud –

nimelt teekonnast Rootsi ja esmasest adapteerumisest Rootsi ühiskonda. See oli vähemalt osaliselt seotud rühmasisese pertseptsiooniga, kus rühma liikmeid kategoriseerides omistatakse rühma tunnused konkreetsele indiviidile ja seega järgitakse tendentsi omistada oma rühma kuulujale positiivsemaid omadusi kui autsaiderile (Tajfel & Turner 1979). Intervjuud, eriti aga eravestlused toovad nähtavale mõlema poole tegelikud hoiakud, nende sarnasused ja erinevused, samuti stereotüüpse käitumise.

Intervjueeritavad leidsime erinevalt: osalt Lundi Ülikooli soome-ugri instituudi lektori Aino Laaguse vahendusel, osalt telefoniraamatust eestipäraste perekonnanimede järgi, osalt nn lumepallimeetodil, kus üks usutletav soovitas järgmist. Oli ka inimesi, kes tulid omal algatusel, kui olid kuulnud Eestist saabunud intervjueerijatest. Intervjueeritute vanus kõikus 20 ja 90 eluaasta vahel, kuid suurem osa olid 60–90-aastased.

Intervjuude algusajaks erines Lundi eestlaskond sellest, mis ta oli olnud veel 1970.–1980. aastatel. Enamik vanema põlvkonna vaimsetest liidritest, kirjanikest ja intellektuaalidest oli surnud, kirjastamistegevus ja vaimne ühiselu sordiini all. Seltsitegevus jätkus, kuid – nagu mujalgi diasporaas – ei olnud kodu-Eestist tulnud sulanud kohalikku kogukonda, kohalikud noored, kolmas põlvkond oskas eesti keelt halvasti, kui üldse, ega olnud eestluse integreerunud. Samu tendentse on täheldatud nt Kanada juudi kogukonnas (Cohen 1999), USA armeenia kogukonnas (Tölölyan 1996) jm.

Üks peamistest põhimõtetest oli kontakteerumine ja küsitlemine eesti keeles, kuivõrd küsitluse tulemused moodustasid ühtaegu osa Lõuna-Rootsi eestlaste keelearhiivist ja intervjueerimine oli suurema ettevõtmise koondnimetusega “Lõuna-Rootsi eestlaste keel ja kultuur” allprojekt. Teine põhjus intervjueerimiskeele valikul oli asjaolu, et üldiselt suhtlevad selleealised inimesed omavahel ja omaealistega eesti keeles, ehkki laste, lapselaste ja muude huvirühmadega suheldakse rootsi keeles. Üheks lisaeesmärgiks oli leida teemad, millest rääkimisel kasutatakse eesti keelt. Ehk teisisõnu – näha, missugustes valdkondades toimib keel täies stiililises ulatuses, võimaldades kõnelejal luua narratiive.

Esimene nõukogude eestlane saabus sellesse kogukonda 1970. aastate lõpus abielu kaudu. Veidi hiljem, eriti aga Eesti iseseisvumise järel oli Rootsis moes abielluda eesti naisega, nagu Eestis oli olnud prestiižne abielluda Rootsi. Muidugi kehtib sama ka meeste kohta,

Mare Kõiva

kuid abiellumine on keerukas diplomaatia, mida eesti tavade järgi ametlikult juhib ja edendab pigem mees. Viimase kümnendi jooksul on Rootsi asunud teadlasi, kes on pikemaajase töölepinguga seotud Rootsi ülikoolide ja uurimiskeskustega ning pole päris kindlad, kas ja millal nad naasevad madalama elustandardiga kodumaale. Osa neist hoiab kontakti kohaliku eesti kogukonnaga. Sellistel inimestel on lihtsam integreeruda kohalikku rahvuslikku kogukonda kui neil, kes asusid Rootsi nõukogude ajal või vahetult selle järel. Kohalikus kogukonnas on hea ettevalmistusega nooremate inimeste järele suur vajadus.

Lõuna-Rootsis polnud meil algselt kavas koguda elulugusid, vaid pigem narratiive ja uskumusjutte, samuti isikujutte (isikliku kogemuse jutte). Olin huvitatud sellest, kuidas pärimus ja kujutlus Eestist on emigratsioonis muutunud. Suuline pärimus, mis levis sugulaste vahendusel Eestisse, osutas, et kodu-Eesti ja hajala reperiaaris on erinevusi.

Hüpoteesi korras võib eeldada, et rangelt autoritaarses ühiskonnas leviv folkloor erineb demokraatlikus ühiskonnas käibivast pärimusest. Eestis, nagu muudeski sotsialistlikes riikides, loodi muude võimaluste puudumisel osa rahvuslikust eneseteadvusest ja identiteedist rahvaluule abil (vrd Kuutma 1996; Hann 2000; Viires 1991). Äärmuslikud poliitilised ja sotsiaalsed olud nõuavad folklooritekstil isesugust poeetilist kodeeringut. Situatsioonide ja subjektide iseloomustamiseks kasutatakse metafoore ja paroole, millega kodeeritakse teksti sisu. Põhiteksti mõistmiseks on ülimalt olulised alltekst ja metatekstid, mis eeldab aga vastuvõtjalt osadust sotsiaalse rühmaga ja konteksti head tundmist. Vastasel juhul meenutab konversatsiooni teine osapool huumorimeelela inimest ning tema reaktsioone naljahamba lugudele ja lõõbile.

Olukorrad, kus igapäevases suhtluses ei saa otsesõnu väljendada seda, mida tahetakse, viivad metateksti ja poeetilise koodi arendamiseni. Nii nagu katastroofifolkloor meenutab tavalisi jutte ja linnamuistendeid, kuid ometi erineb nendest, nii erinevad ka kahe kogukonna kogemused ja reaktsioonid nõukogudeaegsele igapäevaelule ja neist loodud narratiivid. Väliseestlaste vaatenurk Nõukogude Eestile ja eestlastele, nii nagu see väljendub nende juttudes, eelarvamustes, uskumustes, prototüüpides ja skeemides, esindab vaadet väljastpoolt, eristudes narratiividest, mida on loonud seeselijad, kuid ka peegeldades seesmist rühma ja nende pärimust.

Rikkalik folklooriarhiiv pakub hea võimaluse vaadelda nõukogude aja folkloori ja võrrelda seda piiri taga levinud lugudega.

Käesolevas artiklis keskendun rootsieestlaste ja kodueestlaste juturepertuaari iseloomustamisele. Lähemalt tutvustan eri vanuses rootsieestlaste hoiakuid ja suhteid Nõukogude Eestiga eri aegadel, nii nagu see peegeldub juttudes, asetades selle üldisele eluloolisele taustale. Tähelepanu on pööratud eri rühmades esitatud lugude erinevustele. Käesolev artikkel on sissejuhatuseks konkreetsete juhtumite detailsemale analüüsile.

Rootsieestlased. Päritolu, hoiakud, jutud

20. sajandil iseseisvuse saavutanud maade ajaloo ja suulise ajaloo pärimuse vahel on palju sarnast. Eestlaste rahvaarv on viimase paarisaja aasta jooksul kõikunud miljoni kandis ja mõlema sajandi jooksul on toimunud ulatuslik väljaränne. 20. sajandil, eriti selle teisel poolel, aga ka arvukas sisseränne, sh vähesel määral tagasiränne, mis on iseloomulik 20. sajandi teise poole ja 21. sajandi rahvusriikidele (vt nt Ohlinger & Münz 2002; Tsuda 2001 jt). 19. sajandi jooksul emigreerus umbkaudu 200 000 eestlast majanduslikel põhjustel itta ja läände. Kui 1918. aastal levisid uudised iseseisvast Eesti riigist, hakkasid kodumaale naasma inimesed kogu maailmast, et ehitada üles noort vabariiki. Kokku naasis umbkaudu 40 000 inimest, paljude erialased oskused leidsid uue riigi institutsioonides rakendamist. 1920. aastatel opteerus Nõukogude Venemaalt arvukalt peamiselt linlasi, hiljemgi saabuti sealt majanduspõgenikena nälja eest ja poliitilistel põhjustel. Rahutud ajad järgnesid vaevalt paarikümneaastasele rahulikule perioodile ja nende kestel pilutati umbes kolmandik eestlasi hajalasse.

Mitmed hoiatavad signaalid kodumaal elamise ebakindlusest saadi pärast 1939. aasta suurriikide salakokkulepet, millega Eesti loovutati Venemaale. Sellele järgnes Venemaa sõjaväebaaside toomine Eesti territooriumile, aasta jooksul loovutas marionettvalitsus võimu Nõukogude Liidule, toimus kommunistlik riigipööre ja nn juuniküüditamine (14. juunil), mille käigus saadeti 10 000 eestlast erirežiimiga laagritesse. Teise, märtsiküüditamise ajal 25. märtsil 1949 saadeti Venemaa vangilaagritesse 21 000 eestlast. Kokku viidi okupatsiooniaastatel Eestist Siberisse kuni 100 000 inimest (Krisler-Ritso Sihtasutus). Nimestikud on sedavõrd segased, et täp-

Mare Kõiva

set inimkaotuste hulka õnnestub vaevalt kunagi kindlaks teha. Ajaloolaste hinnangul kaotas eestlaste umbes ühest miljonist inimesest koosnev populatsioon Teise maailmasõja ajal ja järel umbes kolmandiku. Kõige suuremad kaotused olid väga ootamatud ja massilised ning jätsid sügava jälje suulisesse pärimusse ja üldisesse käitumisse. Mõlemad küüditamised, kui inimesed nabiti kinni ootamatult ja salaja ning saadeti teadmata suunas minema, jätsid traagilise jälje nõukogudeaegsesse suulisesse pärimusse. Kuna üksnes vähesed esimestest küüditatutest pöördusid elusana koju tagasi, räägiti nende saatusest 1960. aastatel rohkem kui rasketest sõja-aegadest või natsionaliseerimis- ja kollektiviseerimisperiodist, mis olid ruineerinud senise elukorralduse ja viinud edasieksisteerimise kriitilisele piirile.

Lisaks eestlastele kaotas Eesti samaaegselt oma ajaloolised vähemusrahvused, kes lahkusid Eestist vabatahtlikult või sunniviisil või hävisid poliitilistes keeristes (1939. aastal sakslased, Teise maailmasõja käigus valdav enamik eestirootslasi, läänemeresoomlasi, juudid, mustlased, vt Palli 1998). On arvatud, et Teise maailmasõja järel migreerus Eestisse üle 200 000 peamiselt vene keelt kõneleva uuselaniku. Seega muutus ka sõja järel ülimalt kiiresti poliitiline, sotsiaalne ja demograafiline situatsioon, mis on samuti oluliselt mõjutanud eestlaste stereotüüpe, hoiakuid, argiuskumusi ja suulist pärimust. 1980. aastateks oli Eesti muukeelne elanikkond kasvanud kaheteistkümnelt protsendilt neljakümnele, eestlaste arv aga kahanenud ajaloolisel territooriumil kuuekümmene protsendini ning rahvaarv kasvanud 1986. aastaks, suuresti sisserändajate arvel 1 542 000ni (ENE 1987: 257).

Aastatel 1942–1944 siirdus arvukalt eestlasi Rootsi, Soome ja Saksamaale ning sealt hiljem paljudesse maailma riikidesse. Sõjapõgenikud olid enamasti haritlased, tegevjuhid, sõjaväe, kiriku või politseiga seotud inimesed ja nende sugulased – seega iseseisva riigi haldusega seotud inimesed, kes olid pääsenud juhuse läbi esimest küüditamisest või olid end varjanud uue võimu ajal. Loomulikult oli lahkujate seas ka üliõpilasi, õppureid ja noori, kelle perekond oli küüditatud Siberisse või vangistatud enne Teist maailmasõda nõukogude korra kehtestamise ajal. Oli poliitilise vastupanuliikumise liikmeid, kuid ka seiklejaid. Ka vanematest inimestest lahkusid eeskätt sotsiaalselt mobiilsemad – need, kes olid Eestisse saabunud mujalt, õppinud linnas jne. Maalt ja taludest lahkumine polnud nii lihtne.

Osa põgenikest püüdis liikuda kiiresti sõjast kaugemale, USAsse ja teistesse Lääneriikidesse. Narratiivide põhjal oli põgenike elu raske, kuid üpris erinev. Eelistati asuda Rootsi või Soome kui kodule geograafiliselt lähimatesse maadesse. Soomet eelistati keelelise sarnasuse ja ühise võitluse tõttu iseseisvussõjas ja maailmasõjas. Kõik intervjuueeritute rühmad olid Soome ja Rootsi kui kodule lähemal paiknevate maade tulevaseks asukohamaaks valimise suhtes üksmeelsed. Põhimõtteliselt järgivad samasugust, oma kodule lähedal paiknevale maale suundumise tendentsi ka tänapäevased kriisikolletest põgenejad. Siiski polnud toona kõigil võimalik otse Eestist Soome või Rootsi põgeneda. Paljud jõudsid tulevasele asukohamaale Saksamaa kaudu.

Intervjuudest ja mälestustest eristub üks tüüpiline ja ühine joon: vanemad ja keskealised inimesed – toonased noored ja lapsed – jagavad mälestusi Saksamaa DP (*displaced person*) laagritest, mida iseloomustakse kui produktiivset ja lootusrikast aega. Geislingeni jm mälestused on helged, sest seal avati eesti koolid ja klubid, jätkasid isetegevuslased, osaleti keelekursustel, ilmusid ajalehed, kirjutati ja avaldati uusi käsikirjalisi ja trükitud õpikuid (Valmas 1999). Harjumuspärane igapäevaelu jätkus. Oldi veendunud, et ehk juba mõne kuu, hiljemalt aasta või paari pärast on võimalik pöörduda tagasi koju. Pärast seikluslikke, kuid pinevaid sõjapõgenikuks olemise aegu oli elu põgenikelaagris kultuuriliselt, majanduslikult ja poliitiliselt stabiilsem, sotsiaalne staatus paljudel kõrgem kui enne sinna saabumist, rahvusliku identiteedi tunne tugev. Mälestuste tundetooni mõjutab ka asjaolu, et oldi õige pisut majanduslikult kindlustatumas seisundis kui mitme eelneva aasta või kuu jooksul.

Hea jutustaja loob ka viletsast olukorrast pingestava ja nauditava loo, enesepila ja huumor aitavad isiksuse terviklikkuse säilitamisele kaasa. Isikujuttudes on erinevalt, kuid tihti huumori abil lahendatud ka järgmine põgenike katsumus: tulevase asukohamaa valik ja sellele järgnenud nn orjaturg valitud maa migratsioonikomisjoni ees ehk inimeste sorteerimine vanuse, soo, tervise ja abielulisuse alusel. Alandavate kriiside lahendamine narratiivide abil väärrib kahtlemata omaette käsitlust.

Kuhu iganes elu viis, on eestlased loonud erinevaid värvikaid lugusid, mis sõltuvad maast ja selle piirkonnast, kuhu satuti. Siiski on mitmeid ühistel stereotüüpsel hinnangutel põhinevaid osanarratiive, millest osa on seotud minoriteedi poolt üle elatud poliitilis-

Mare Kõiva

Foto 1. Geislingeni põgenikelaagri õppekursused ja kirjastustegevus olid laiahaardelised. Mõned toonastest trükkidest.

te ja eksistentsiaalsete hirmudega. Isegi keskmine põlvkond meenutab vaenulikult, kuidas Soome loovutas Venemaa nõudmisel eestlased neile, mis lõppes tagasisaadetutele Siberi vanglate ja vangilaagritega. Paljud siirdusid Rootsist mujale pärast seda, kuid Rootsi valitsus samuti Venemaa nõudmisel osa eestlasi välja andis. On täiesti loomulik, et uue asukohamaa poliitilisi samme jälgiti tähelepanelikult, nagu ka üldist poliitilist kliimat Euroopas, eriti aga

Nõukogude Liidus. Enamik sõjapõgenikest pidas oma toonast seisundit ajutiseks, äärmisel juhul aasta või paar kestvaks vaheetapiks ja lootis, et Lääneriigid koos USAga nõuavad annekteeritud riigi vabastamist, mille järel on võimalik koju pöörduda. Arusaam, et Eesti Vabariik ei saa oma iseseisvust tagasi ja koju pole võimalik naasta, saabus pikkamööda ja mõjutas eriti esimese põlvkonna adapteerumisprotsessi. Ka soov teha midagi poliitilise olukorra mõjutamiseks ja kodumaale raudse eesriide taha jäänute heaks mõjutas esimeste põlvkondade käitumist ja hoiakuid. Siiski on üle neljakümne aasta kestnud emigratsiooni jooksul korduvalt muutunud suhtumised nii päritolumaasse kui ka uude asukohamaasse, sh on mütologiseerunud ja folkloriseerunud paljud asjaolud. Samuti on eestlaste nagu muudegi rahvaste juures selgesti jälgitav narratiiv kodumaast ja tagasipöördumisest kodumaale (vt Morley & Robins 1995), kuid need on mahukad mitmetahulised teemad, mida on põhjust vaadelda eraldi uurimustes.

Eestlaste jutupärimus esitab nende elu tüüpilise immigrandi-pärimusena, suulise ajaloo, mis on sarnane nt paljude rahvaste USAsse ja mujale põgenemise ja seal kohanemise lugudega. Selles suhtes on narratiivid ja hoiakud vältimatult stereotüüpsed, samuti nagu teatav võõrandumise ja rühmasiseste suhete aremine. Venemaa-eestlased on Eestit külastades tajunud vastuolu enda ja kodueestlaste vahel, mõlemad rühmad väljendasid seda ka oma arvamustes ja hinnangutes (Rootalu 2002; Korb 2001). Samasugused stereotüübid kujunesid loomulikult ka kodueestlaste ja Läände emigreerunute vahele. Niisugused vastuolud tekivad iseenesest ka homogeense rahvusrühma sees ja ongi selle sees selgemini jälgitavad kui hõimuerinevused või sotsiaalsest seisundist tulenevad erinevused, kus riietus, toitumistavad, keel, käitumine, majandamisviis, külaliste vastuvõtmine, teretamine jm eluolulised triviaalsused, üldine kasvatus ja keelekasutus on esmasel rühma piires determineerivad kriteeriumid. Rootsi emigrantide puhul peegeldub oma-võõra paradigma kõigepealt hinnangutes ja iseloomustustes, mida on üldistatud esimese võõra rühma ehk rootslaste suhtes.

Varasemates juttudes eristub selgesti etnotsentriline vaatepunkt – *meie, eestlased* vastandub kohalikele elanikele. Vastandus tuleneb osalt kohalike umbusust ja kahtlustavast suhtumisest immigrantidesse, kellel oli raskusi suhtlemisega, sest sageli osati halvasti rootsi keelt ja ka rootslased ei osanud kuigivõrd võõrkeeli. Rootsis oli paljudel algu-

Mare Kõiva

ses isegi raske võõrustajatele ja naabritele selgitada, kust nad tulevad ja et nad on rahulikud tavakodanikud, mitte sõjardid.

Vanema põlvkonna jutud peegeldavad 1940. aastate Rootsit: neutraalne agraarmaa, arhailisem neist paikadest, kust saabuti. Paljud põgenikud asustati maale, kus nad tundsid end algusest peale võõrana. Karantiini ja muid põgenike suhtes rakendatud riiklikke ettevaatusabinõusid tõlgendati kui alandavaid ja võeti isiklikult. Nooremate eestlaste lapsepõlv möödus getole lähedastes tingimustes, vaesemates linnajagudes või äärelinnades, sageli kitsastes oludes. Peaaegu kõik perekonnad kaotasid oma endise sotsiaalse staatuse – üksnes harva saadi jätkata enam või vähem samal positsioonil, millel oldi olnud Eestis. Enamik vanematest vahetas elukutset, alustades tööd vabrikutes, finantsalal, veterinaarias jm ametites, mille järele oli uuel asukohamaal nõudmine.

Ma ei puuduta siin murdepunkte, sest paratamatult on igas, ka homogeenses kogukonnas teatavad pöördepunktid, kus kogukond on suletum või avatum adapteerumiseks keskkonnaga, kuhu satuti. Rootsieestlaste puhul on üheks muutustepunktiks peetud riigipoolset naturaliseerumisluba. Et sellega kaasnes surve – kui elate selles riigis, peate kõigiti eelistama rootsi keelt ja kultuuri –, põhjustas see vastureaktsioonina osa eestlaste teadliku eesti keele harrastamise. Ungarlaste puhul on samasugust probleemistikku käsitlenud Katalin Henriksson, kes ilmekalt näitab, kuidas valitsuse otsus viis ungari keele nihkumisele ebaprestiižseks ja ungarikeelse ametliku hariduse hääbumisele (Henriksson 2002). Kõigel sellel on aga ka varjatumaid külgi, sh süvenev põlvkondade lõhe. Vanema põlvkonna ortodoksne eesti keele ja kultuuri säilitamine, tihe suhtlemine eeskätt eestlastega, püüe säilitada väljakujunenud hoiakuid ja sotsiaalset hierarhiat polnud nooremale põlvkonnale nii oluline. (Olen siinkohal noorema põlvkonna hulka arvanud 1930. sündinud, kes saabusid Rootsi lastena, ja hiljem juba seal sündinud.) Nad adapteerusid uue kodu ja selle inimestega vanematest erinevalt. Nad jagasid rootslastega kooliteed, neil oli rootslastest sõpru ja hiljem olid nad tihti ainsad eestlased töökollektiivis. Eesti keele kasutusala ahenes, seda kasutati üksnes kodus ja eesti kogukonnaga suhtlemisel. Noorem põlvkond sõbrunes omavahel rahvuslikel üritustel, suvekoolides ja seltsides.

Noorema ja vanema põlvkonna lõhe põhines real erinevatel aspektidel ja kihistustel. Kui vanem põlvkond oli jäänud ilma õpitud elukutsest ja elas teadmise, et nende lapsed saavad end pa-

remini teostada, siis üllatas neid sageli laste valik, kes asusid end teostama ametites, millest vanemad polnud kuulnudki. Nooremad valisid sageli haridustee ja ameti praktilistest kaalutlustest lähtuvalt, loobudes sellest, mida tegelikult sooviti või milleks oli annet. Eelistati paremat elustandardit tagavaid, väiksema konkurentsi ja suurema perspektiiviga alasid, mis hakkasid riigis just arenema.

Vanem põlvkond tähtsustas korrektse eesti keele oskust, eelistatud olid abielud rahvuskaaslastega, mis muutis keerukaks nende olukorra, kes olid abiellunud mitte-eestlastega või ei vullanud töökeskkonnast või muudest põhjustest lähtuvalt laitmatut eesti keelt. Alles aegamööda lepiti teisest rahvusest sugulastega, lapselastega, kes ei oska eesti keelt, ja nendega, kelle vanemad ei õpetanud neile kunagi oma emakeelt, uskudes, et see lihtsustab laste elu ja tagab parema hakkamasaamise uuel asukohamaal. Pikkamisi on rootsieestlased aktsepteerinud kohalikke kombeid, misjuures on olnud suurem eeldus säilida rahvuslikel rootsi kultuurile lähematel tavadel kui puhtalt eesti kommetel. Näiteks on loobutud jaanitule tegemisest, mardi- ja kadrisandid ning maskeerimine on hääbunud, sest need olid kohalikust rahvakultuurist liiga erinevad, samal ajal aga püsinud luutsinapäeva tavad jne. Mitmete kommete vastu (advendi tähistamine ja -küünlad) on teadlikult seistud, paljud muutused on aga leidnud aset märkamatuult.

Kohalikud Eesti Majad ja seltsitegevus löid ühise jagatud rahvusliku tekstuuri ja ruumi, kus sai jätkata harjumuspärase kultuurilise tegevuse, tantsude, muusika, keele, toitude ja muude eestlastele tunnuslike tegevustega (vrd Cadaval 1991). Kahtlemata on need olnud sümbolne poliitiline jõud ja andnud võimaluse eestluse poliitiliseks väljendamiseks oma uuel asukohamaal. Neil institutsioonidel ja tegevusel on olnud lisaks sisemisele tähendusele ka väljapoole, oma asukohamaa kogukonda suunatud sõnum.

Erinevate vanuserühmade folkloor

Mitmed intervjueeritavad olid häälestunud esitama eluloouurijale määratud elulugu (Portelli 1998; Agar 1980; Angrosimo 1976), mida püüdsime kõigiti taandada võimalikult sarnasemaks spontaansele

Mare Kõiva

episoodilisele esitusviisile. Kindlasti mõjutas lindistatavaid ja filmitavaid alguses teadmine, et Eestis kogutakse elulugusid, eriti Rootsi saabumise jutte, mistõttu osa intervjuueeritavatest orienteerus juba enne kohtumist sellisele kontsentreeritud ja uurijale määratud versioonile. Kompromiss mõlema poole soovide vahel tõi linti kõikvõimalikke folkloorseid narratiive, kuid ka ülimalt mõjukaid elulugusid, mida esitasid erinevate elukutsetega linnaelanikud, spetsialistid ja teadlased, kes moodustasid (ja moodustavad) rootsi-eestlaste kogukonna ja rahvusliku liikumise laia aluspõhja.

Eristan uurijale räägitud elulugu jutustaja omaalgatuslikult elu jooksul esitatud biograafiast. Kahtlemata on selline elulugu omaette narratiivi liik ja mitmes suhtes erakordselt huvitav uurimismaterjal. Seda loomulikult struktuuri ja sarnaste motiivide tõttu, samuti elulugudes korduvate tüüpsüzeede ja motiivide poolest. Kuid ka eelarvamuste, hinnangute ja uskumuste uurimiseks on selline sidus narratiiv üsna ideaalne, sest kontekstiväliselt on neid raske jäädvustada.

Erinevad ka kirjalik ja suuline elulugu. Neist esimene on lähemalt suguluses autobiograafiatega ja üldse biograafia kui kirjandusliku ja ajaloolise narratiiviga. Teisel on lisaks neile kõigile seoseid kirjalike päevikute ja mitmete suuliste narratiividega, eriti nn isiklike kogemuse juttude ja suulise pärimusega tervikuna.

Loomulikult jutustamise õhkkonnas ei ole jutustajal tavaliselt erilisi šansse ega tarvidust esitada terviklikku elulugu. Spontaanses jutustamisõhkkonnas ei esitata elulugu enamasti kronoloogiliselt ja järjest, vaid situatiivselt ja tsükliliselt, episoodidena. Muidugi on paljude rahvaste vanemas folklooris rahvaluuleliigid, kus esitaja siiski kõneleb oma elukäigust ja üldistab selle. Näiteks on paljudel põhjarahvastel spetsiaalsed isikulaulud, mille tekst (ja viis) kuuluvad kindlale inimesele ja kus ta eksponeerib poetilises koodis oma elukäigu sõlmpunkte ning annab neile hinnanguid (Dégh & Vazsonyi 1974; Dégh 1976). Ka eesti rahvaluule vanemates liikides, peamiselt itkudes ja uuemas stiilis nn külakroonikates, nekroti- ja kuritöölauludes kõneldakse kellegi isiklikust elukäigust, kuid see lugu on üsna rangelt väljatöötatud poetiliste kaanonite ja värsimöödu kütkes. Tihti jäävad autori nimi ja isik siiski teatava määrani anonüümseks, sest eeskätt esitatakse stereotüüpsete vahenditega tüüpelulugu. Isikliku elu dramaatika on tagaplaanil, terviklikku elulugu ei õnnestu naljalt klassikalise folkloori liiki mahtuda ja painutada.

Foto 2. Tartu kaubamaja teleriosakond aastast 1972. Mustvalge televiisor maksis keskmiselt kvartalipalga ja paljud isimesed käisid sportiülekandeid ja uudiseid poes vaatamas. 1960. ja 1970. aastatel kogunesid naabrid ja sõbrad teleriomaniku juurde ühiselt filme vaatama. Armin Alla foto. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu Fk. 1733:30.

Kui vaadelda ühe põlvkonna erinevate rühmade folkloori, on selge, et nende traditsioonid pärinevad erinevatest allikatest ja perioodidest. Vanema põlvkonna repertuaar peegeldab selgesti Eestit ja seal levinud pärimust, nagu ka muutusi elustiilis ja mentaalsuses Rootsis elatud aja jooksul. Omal kombel on vanema põlvkonna jutupärimus kontsentraat kunagise kodukandi folkloorist, rääkijate lapsepõlve laulud ja lood. Külapärimuse kõrval on ohtralt linnakeskonnas levinud folkloori ja humoorikaid jutte tuntud kultuuritegelastest ja õpetlastest, üliõpilastraditsioone ja erinevate ametirühmade pärimust. Kuna vanem põlvkond või nende vanemad saabusid Eestisse tihti maailma erinevatest otsadest, varieerub nende folkloor rohkem ja on mitmekesisem kui neil, kes olid elanud üksnes külaühiskonnas või üksnes Eestis. Mitmekeelsed laulud ja jutud olid kitsamas pereringis väga levinud. Ka nt Lundi Eesti Maja kohvikuõhtutel meenutati vene- ja saksakeelseid luuletusi, laule ja jutte.

Nagu juba eespool mainitud, on suurem osa traditsioonilisest folkloorist ja tavadest märkimisväärselt etnotsentristlikud. Isiklikud pääsemislood ja uude keskkonda adapteerumise lood olid aas-

Mare Kõiva

taid varjatud pärimus, mida jagati üksnes lähisugulaste ja -sõprade ringis (samasugusest probleemistikast nt ingerlastel vt Anepaio 2001: 207 jj). Kogu repertuaar, sh jutud Rootsis juhtunust, peegeldab Rootsi ajalugu ja sealseid sotsiaalseid muutusi. Nii on lood elust Rootsis ühtlasi peegeldus sotsiaalsest ja geograafilisest ruumist, kus igapäevaselt elatakse. Pärimus ei kao kunagi täielikult ja korraga, kogu folklooritraditsioon ei lakka eksisteerimast ega muutu, kui selle kandjad ja jutustajad vananevad, sest osa erinevate põlvkondade folkloorist kattub – erinevad tihti tugevad pöördkohad või nende puudumine –, asendub üksnes osa pärimusest. On siiski märgatav, et 20–30-aastaste rootsieestlaste narratiivide konsistents on ahenenud, sest traditsiooni edasikandumist vanemalt põlvkonnalt piirab lisaks põlvkondade erinevusele veel keele erinevus. Reeglina valdab noor põlvkond emakeele tasemel rootsi keelt, eesti keele oskus on passiivne või kehvapoolne. Üksteise mõistmiseks esitavad vanavanemad oma jutte rootsi keeles või lihtsustavad neid. See lõhub folkloori retoorika, sest keelenaljad ja situatsioonikoomika võivad kaotsi minna, keerukamad väljendid asendatakse igapäevasemate keelenditega. Olmejutte esitatakse lihtsas keeles ja need ei eelda suuremat üldistustaset ega sügavamat keeleoskust.

Hiilgavad jutustajad esitavad tihti menukaid lugusid, mida on rääkinud varasemad head jutustajad. Neid kasutatakse kas arhailise või ajaloolise teema sissejuhatuseks. Sageli on need tänaseks taandunud aktiivsest jutupärimusest. Sellistel juhtumitel osundab jutustaja algsele esitajale – see on Onu jutt, see oli Jaani mamma lugu (vt ka Proodel 1967; Proodel-Hiiemäe 1971). Niisugune üldiselt praktiseeritud tehnika ehitab põlvkondade vahele silla – sellised viited on nagu täiendavad õhjuured, mis aitavad kogukonnal diakrooniliselt laieneda ja tugevamaks muutuda.

Autoriseeritud narratiivid osutavad ühtlasi mentaliteedimuutustele, vajadusele tähtsustada jutustaja isikut, tema personaalsust ja siduda jutt kaasajaga (Foucault 1977). Kui uskumusjuttude ja linnamuistendite puhul on jutu verifitseerimine allika või tuntud isikuga sidumise kaudu oluline, siis nende juttude puhul, mis samuti nõuavad arendatumat/komplitseeritumat esitusviisi, on kõige tähtsam tänapäevane vajadus tähtsustada jutu autor – isik, kes koges juhtunut, isik, kes seda jutustas jmt.

Keskmise põlvkonna repertuaar sisaldab rikkalikult Rootsis kuuldud, rootsi, inglise või mõnes muus keeles tuntud ja esita-

tud folkloori. Sellise situatsiooni iseloomustamiseks sobib hästi üks Lundi sõpruskond, kelle kaudu on käepärane osutada, mis-suguseid traditsioone, uskumusi ja hoiakuid kasutatakse. Rühma kuuluvad erinevate elukutsete esindajad, kellel on erinev sotsiaalne staatus. Memoraadid on rühmas haruldased, sest paranormalseid nähtusi ei aktsepteerita, ka vanem sellelaadne jutupärimus puudub. Samal ajal on anekdoote, naljalugusid ja isikujutte külluslikult. Mitmed lugudest on tuntud vanemate motiivide variatsioonid või anekdoodid, mida on adapteeritud ja seostatud konkreetse kohaliku isikuga. Samasugust fenomeni rakendatakse ka näiteks vanade rahvajuttude puhul. Üks selliseid on n-õ tõsielujuhtum kohalikust rahvuslikust naisjuhist. Tegemist on tuntud anekdoodiga, kus (aadli)daam kutsus politsei appi, sest tema aeda on tunginud hirmus kahesabaline loom, kes sööb peenrast porgandeid, noppides neid sabaga ja toppides sündmatusse paika. Loom on teadagi tegelikult elevant. Ka järgnev näide on samalaadne.

Seal majas ma kuulsin kunagi – ma ei teagi, mis kuradi pärast ma nii vara olin seal – nad olid just üles kobinud, see oli palju aastaid tagasi.

Ja siis pere istus, hakkasid hommikut sööma, küllap kuskil keskhommiku või keskpäeva paiku, neil oli seal kuskil foto-pood ja fotoateljée [---], nende see, ettevõtjate aastapidu olnud.

Kui ma tulin sisse, siis käis seal... niihästi härra kui proua ei olnud just kõige paremas vormis.

Istuvad säääl, ja lapsed ka. Lapsed olid midagi kuue- kuni kaheksa-aastased. Istuvad ümber laua ja arutamine käib, et:

Vaat, me oleme kodus. Eile käisime seal peol. Me oleme kodus. Auto on ka kodus. Aga kes sõitis? Kas sina sõitsid?

Ei. Sina sõitsid kindlasti!

Ei.

Aga et kes sõitis?

Väike tütar teeb lõpuks suu lahti: Mina tean, kes sõitis!

Vaatavad tütrele otsa, et kust sina tead, kes sõitis.

Jah, vaadake, ma ärkasin üles, kui te täna öösel koju tulite. Ja siis, kui isa purjus peaga trepist alla kukkus, siis ta karjus, et kurat võtaks, purjus peaga on palju lihtsam autot juhtida kui treppidest käia (CD 0084-14).

Mare Kõiva

Suurem osa narratiividest on seotud sündmuste ja eluga Rootsis. Paljud jutud kõnelevad sündmustest, traagilistest ja humoorikatest juhtumitest, ebatavalistest seiklustest, anekdootlikest lugudest, mis on juhtunud rühma liikmetega. Kuna selle rühma moodustavad üldiselt eakaaslased, kes suhtlevad omavahel eesti keeles, siis räägitakse neid jutte omavahel olles enamasti eesti keeles. Siiski on iga rühmaliikme folklooriteadmus laiem kui rühma ühine pärimus.

Väikese rühma pärimus kui ühine suuline ajalugu

Vaadeldes heterogeenset isikute rühma, kes on tänapäeval koonduvad Eesti Maja juures tegutsevate rahvuslike seltside, organisatsioonide, ürituste, koosolekute, koolitus- ja kirjastustegevuse ümber, tekib kindlasti küsimus üldisest ja ühiselt jagatud folkloorist ja selle väiksematest alaosadest, sh perepärimusest. Missugune on väiksemate rühmade pärimus ja millised on selle pärimuse liigid? Mis aitab rühmapärimusel säilida?

Eespool oli juttu eakaaslastest koosnevast rühmast, kelle folkloor on mitmekeelne ja ühendab neid oma rühmast väljapoole jäävate võrgustikega. On selge, et ühiste rahvuslike ürituste kui folkloori säilitavate ja arendavate institutsioonide kõrval eksisteerisid kogu aeg muudki võrgustikud. Ühelt poolt moodustasid sugulased selliseid võrgustikke, mida mööda liikus mitmesugune informatsioon ja ka pärimus. Kuid väga olulised olid ka ameti- ja huvialavõrgustikud, samuti Rootsis tekkinud sõpruskonnad.

Sageli on isikujuttudel oluline roll rühma kooshoidmisel – jutud on sellise rühma üldine suuline ajalugu. Kahtlemata on iga folkloorist mingil määral seda tundnud, kuuludes ajutisse rühma – käies välitöödel, pikal reisil jm. Keel, fraseologismid, paroolid, humoorikad jutud, seiklused ja müstilised kogemused töödeldakse rühmas korratavateks juttudeks ja kildudeks. Mõnikord kontsentreeruvad ja/või seostuvad jutud kindla liikmega. Sama on märgatav ka Lundi rühma puhul.

Suurem osa kõnealuse rühma juttudest on humoristlikud isikujutud, kus seikluslik süžee põhineb stereotüübil. Lugusid iseloomustab soe, lugupidav huumor. Jutud on üsna tüüpiliselt seotud rühmaliikmete juhtumustega, misjuures sugugi kõik rühma liikmed ei ole

võrdselt esindatud. On selge vahe karakteritel, kellele on jutud fokuseeritud, ja nende vahel, kellega assotsieeruvad jutud harva. Jutu autorite ja jutustajate roll on kindlakujuline ja ka jutu ringlemine on suhteliselt selgepiiriline. Sageli on selles rühmas lugude peategelaseks rühma liige, kellega seostuvad värvikad lood ja ütlused. See on hooletu sõber hüüdnimega Mikumärdi talu peremees. Juttudes on see lihtne poiss, kelle julgus, ekstsentriline käitumine ja keeleprouk põhjustavad keeruka olukorra, kuid aitavad ka jõuda lahenduseni. Peategelane esindab inimtüüpi, kes esmalt tegutseb ja alles seejärel mõtleb, mis võimaldab jutustajal omistada talle uskumatuid seiklusi. Juba tema hüüdnimi võimaldab kirjanduslikke nalju ja viiteid minevikku orienteeritud lugudele, samuti kahe karakteri – Lundi noormehe ja ilukirjandusliku prototüübi – võrdlusi.

Mikumärdi on märksõna kõigile, kes on tuttavad eesti kirjanduse ja kultuuriga, osutades Teise maailmasõja eelsele klassikalisele menudraamale, olemuselt karakterkomöödiale, loole ekstsentrilisest taluperemehest, vedelvorstist, tema naisevõtuloole ja muudele naljakatele sündmustele (Raudsepp 1932). Lundi rühmale pakub topeltvõimalusi folkloori ja keelenaljade arendamiseks asjaolu, et tegemist pole üksnes sarnase karakteri, vaid taluomaniku prototüübi veresugulasega. Viimane võimaldab jutustamise käigus teha mitmesuguseid metaviiteid ja luua metatekstilisi sõnamänge.

Juttude peategelast iseloomustatakse järgmisel viisil:

Mu sõber Jaan, Mikumärdi talust, teate, tema on selline isik, kui me olime nooremad ja reisisime koos, siis see polnud reisi-mine, vaid temaga koos oli see rohkem seiklus. Seal juhtus alati igasuguseid asju.

Kõige hullem oli, kui me olime kambaga väljas. Ta otsis alati igasuguseid pahandusi ja kui need käes olid ja läks löömaks, oli ta kadunud ja meie saime vastu hambaid. Ja kui kõik oli läbi, ütles ta: "Oh, poisid, poisid, seda ma poleks teist küll kunagi uskunud!"

Vanarahva ütluse kohaselt, ta oli kõrgeast soost: ta isa oli pärit Viljandi kandist, mulk, ja ema oli Haapsalu lähedalt – tõeliselt peen perekond. Isegi nüüd võib näha, kui tugev mulgi veri temas on. Tema juures leiab kõik tüüpilised mulgi jooned. Mõnikord tekib küll tunne, et neis inimestes on halba rohkem kui head. Jäärapäised, näiteks – ennem las läheb talu kui...! Peavad pikalt viha. Ja inimlikult nõrgad (Rootsi 1996 – autori erakogu).

Mare Kõiva

On märkimisväärne, et muu hulgas on humoristlikku iseloomustusse sisestatud vanadel hõimustereotüüpiatel põhinevad kategoriseeringud – ajaloolise Mulgimaa elanikke iseloomustatakse naljandeis ja argiuskumustes kangekaelsete, põikpäiste, kitside, rikaste jm omaduste kandjatena, mis mujal analoogses pärimuses iseloomustab nt šotlasi. On märkimisväärne, et rühmasiseses naljatlemises on võimalik isikut jätkuvalt määratleda tema vanemate lokaalse päritolu järgi Eestis ja kultuuriruumi märkide abil.

Ka Jaani lapsed on mitmete lugude tegelasteks. Reaalses elus on lugude prototüübil neli last, kellest eeskätt kaks vanemat on pakkunud ainekütkestavateks lugudeks, meenutades Astrid Lindgreni loodud poisikaraktereid. Nende juhtumused ja iseloomujooned sarnanevad humoristlikele narratiividele, mida Bengt Holbek kirjeldab kui perekonna anekdoote (Holbek 1990: 103 jj). Näiteks räägib üks lugudest, kuidas lapsed püüdsid naabri kanad kinni ja viskasid need langevarjudega ja muist ilma nendeta ülakorruse katusele alla. Ootamatult naasnud vanemad on šokeeritud, leides maja täis kanasulgi ja õnnelikud leiduritest järeltulijad. Lugu tipneb paar päeva hiljem kohtumisel naabriga, kes kurdab, et ta kanadel on mingisugune ilmelik šokk – nad on kahvatud, ei saa otse kõndida ega mune enam.

Paljud lood keskenduvad kamba ühisele ajaloole – esimene reis välismaale, mille kestel süütud poisid satuvad teadmatusest sügavasti hätta. Lõpuks leitakse öömaja veidralt möbleeritud majas, mille kirjelduse järgi vanemad mõistavad, et poisid said öömaja ilmselt bordellis. Poistel pole aga asjade olemusest õrna aimugi, mis muudab loost rääkimise aastaid hiljemgi mitmetahuliseks.

Külluslikult on lugusid esimestest armumistest ja sellega seotud traagilistest sündmustest. Mitmed kirjeldavad taas Jaani, kes nt suurustades on püüdnud tütarlapsele muljet avaldada ja sõitnud arutult jõkke, mistõttu tal tuleb oma loodetavale tulevasele äiale minna seletust andma, kuidas pruut käeluu murdis ja miks uppus jõkke tulevase äia auto. Samasse sarja kuulub näiteks ka jutt, kuidas ta õpetas tütarlast autoga sõitma, kuid unustas pidurdamist õpetada. Loomulikult lõpeb lugu sellega, kuidas kangelane püüab autot peatada, rippudes ise selle küljes.

Kolmandat isikut võidakse kujutada peategelasena isegi siis, kui jutustaja või mõni teine rühma liige oli sündmuse kogeja. Sellisel juhul saab jutustajast jälgija ja kirjeldaja, ta muutub passiivseks, kuid saab võimaluse kasutada erinevaid aja- ja ruumi-

Foto 3. Ülemaailmset töörahva püha tähistav maiparaad oli kohustuslik kõigile. Rongkäiku ehtisid temaatilised plakatid, vahel ka võimlejad või teatraliseeritud stseenid veoautodel. 1960. aastal oli Eestis aktuaalne käsukorras maisi kasvatamine ja silo tegemine – tookordse folkloori käivitajad. Eesti Põllumajanduse Akadeemia tudengid 1960. aastal maidemonstratsioonil. G. Paasi foto. Eesti Põllumajandusmuuseumi fotokogu FP191:64.

strateegiaid. Nagu eespool mainitud, kasutatakse narratiivides varasemate juttude komponente, motiive või süžeesid, mida kohandatakse konkreetsetele inimestele ja situatsioonile, eriti kui

Mare Kõiva

on vaja väljendada oma isiklikku hoiakut. Sama tehnikat kasutatakse ka teise rühma kirjeldamisel. Üheks näiteks klassikalise jutumotiivi kasutamisest on lugu ligi 80-aastase naise surmast. Jutustus peegeldab sündmusi Eestis. Kuna rootsieestlaste matu- setavad erinevad eestlaste kommetest (vt ka Aarelaid 2001: 189), on loos mõnevõrra muiet vanamoodsate kommete üle. Jutu muudab elavaks visuaalne pilt vanainimestest, kes külastavad kirstu kandes sööklaid ja restorane.

Seda kirjeldas ta mamma sõbranna matustest – see oli ikka ka... enam-vähem nii parimast komöödiast võetud, kuigi noh, kaunis makaalne asi.

Noh, see kui ta mamma suutis ennast lõpuks Eestisse tagasi kaubelda, siis ta sai lõpuks isegi oma kunagisse majja elama. Ja see oli keegi ta vana sõbranna, see oli ühetoaline korter, ja siis nad jagasid. See sõbranna oli temast vanem ja sõbranna suri ära. See oli siis Tallinnas – mis see on – see Graniidi tänav seal Balti jaama taga. Suri ära.

Ja noh, siis sõbranna ja see mutt ise olid ikka vanast soost ja pidi neid kombeid austama. Ja surnuke pandi toas kirstu ja viidi siis surnuaeda. Noh, pandi siis kaan peale ja hakati trepist alla minema. Noh, õnneks nad tegid alt need mõlemad uksepooled lahti tänava poole. Vundament oli tükk maad tänavast kõrgem, nihuke... Välistrepp oli õige järsk ja seal sees ka, see oli kitsas ja kõik nende eakaaslased. Ja jumal teab, kas seal kedagi alla 80-aastast oligi. Aga ikka hull asi, tuleb see kallis kadunu ja tuttav inimene alla viia.

Ja hakkab kandma seal, see kuradi järsk trepp – nad olid saanud natuke maad alla minna ja siis nad kukkusid. Kirst oli pannud nagu kelk mööda treppi alla, trepp oli kaunis lühike, sealt alla ja välistrepist alla ja plaksti vastu kõnniteed, kus inimesed käisid. Õnneks keegi alla ei jäänud ja selle kokkupõrke ajal kaas lendas pealt ära ja laip välja.

Ja siis muidugi sinna kogunes inimesi ümber, siis nad: “Kallis Maali, ega me halba ei mõtelnud.”

Pandi laip tagasi kirstu, kaan peale ja siis oli ka, ei mina ei tea, mida nad, kuradi ogarad inimesed – mindi surnuaeda.

Oleks mingi auto või käru tellind, aga ei. Auasi oli, teda olid nad eluaeg tundnud ja pidid austust näitama, vanad 80-aastased ätid ja mutid ja kolmekesi tassisid kirstu käsitsi. Ja

Mare Kõiva

siis oli, et vahepeal tuli puhata. Siis nad olid ennem käind kuskil sööklas või restoranis sees ja hakand juba peiesid pidama, aga teises kohas oli juba tuju nõndavõrd hea, et nad lühikese aja pärast, no, esimeses kohas oli ka vaadatud kõõrdi nende peale, kui nad tulid koos kirstuga sisse, aga teises kohas olid nad koos kirstuga välja visatud (CD 0084-15).

Jättes kõrvale asjaolu, et lugu on seotud ühe rühmaliikme märkimisväärselt kange karakteriga emaga, on tegemist vana jutupõhjaga, kus surnukeha erinevatel õnnetutel asjaoludel (asjatundmatud kandjad ja jonnakas kadunuke) kaotatakse ja temaga koos kõrtsis käiakse. Põhiteksti täiendavad kommentaarid muudavad jutu unikaalseks.

Rootsieestlased ja Nõukogude Eesti

Rootsi ja Eesti vahemaa on väike – umbes 200 km. Kahe viimase sajandi jooksul on sagedasti käidud Gotlandilt käiu toomas ja sajandi eest toimis piirituse, soola ja muu salakauba vedu. Siiski algasid alles 1960. aastatel, pärast 20-aastast isolatsiooni külaskäigud lähinaabrite Soome ja Rootsi pinnale. Tolle aja turismireisid kestsid harilikult kolm päeva. Mõnikord õnnestus reisi ajal, vaatamata kõigile järelevalvemetoditele, mida Nõukogude Liidu elanike suhtes rakendati, kohtuda välismaal elavate sugulastega. Eestlaste toleaeagsed olulisemad sündmused olid seotud küüditatute tagasisaabumisega mõned aastad pärast Stalini surma. 1954. aastal saabus Siberist nn lasterong, millega tulid tagasi küüditatute lapsed; alates 1956. aastast pöördusid Eestisse tagasi küüditatud täiskasvanud. Nende saabumine mõjutas ühiskonda vähemalt sama tugevasti nagu 1940. aastal ja pärast Teist maailmasõda koos nõukogude võimuga Eestisse tagasi suunatud või vabatahtlikult saabunud venemaa-eestlaste tulek. Tagasipääsemisega seotud probleematika, küüditatute ja vangilaagrites viibinute adapteerumisprotsesside jälgimine, nagu ka kriisisündmustest jutustamise uurimine on alanud (Rahi 2001; Anepaio 2001), kuid üldistused seisavad veel ees. Kindlasti vajab täiendavat hinnangut represseeritud kõrgintelligentsi ja haritlaste mõju Eesti kogukonnale tervikuna.

Esimesed rootsieestlased tulid Eestisse külla esimesel võimalusel – 1950. aastate keskel ja 1960. aastail. Enamasti olid need inimesed, kellel olid kodumaale jäänud väga olulised ja lähedased inime-

Mare Kõiva

Foto 4. 1960. ja 1970. aastate ajalehed kajastasid uute suurelamute rajamist kui kommunismiehitamise metafoori, mille eest pidid taanduma ja kaduma väikesed eramajad. Tornkraana ja betoonblokid olid progressi sümboolid. Nii rajati Ülejõele Uude tänavasse ka uut Tartut. 1967. aasta. Urmas Karu foto.

saatus, kes külastasid annekteeritud kodumaad, on jäänud tagaplaanile. Varased Eestit külastanud lülitati pärast Rootsi (samuti muudesse diasporaa kogukondadesse) naasmist oma kogukonnast välja. Mõnikord satuti lausa isolatsiooni – perekond, kolleegid ja sõbrad pöördusid neist ära. Peamisteks süüdistusteks oli koostöö okupatsioonivõimude ja nendega, kes elasid okupatsioonivõimude mõju all, peljati KGBd, toimisid paljud muud põhjused. See on periood, mida tahetakse pigem unustada kui mäletada. Lisaks murele Eesti ja sinna jäänud lähedaste inimeste pärast oli see ühtlasi

sed: vanemad, lapsed, kallim, abikaasa. Loodeti taaskohtuda sugulaste ja vangilaagritest naasnutega. Tolleaegsest Nõukogude Eestist Rootsis jutustatud lood meenutavad hirmujutte ja linnamuistendeid. Informatsioonivaegus, varjatud ja salastatud faktid realiseerusid fantastilistes kirjeldustes muutunud oludest ja inimeste veidrast käitumisviisist.

Senistes uurimustes on vaadeldud eestlaste keerukat elu Nõukogude Eestis, eriti stalinistlikul perioodil, kollektiviseerimise ja stagnatsiooni ajal (vt nt Kõresaar & Anepaio & 2001; Kõresaar 2001; Hinrikus 2000 jpt), kuid keerukas eneseteostamise lugu hajalal, sh diasporaa liikmete

keerukas uuel asukohamaal adapteerumise ja enese ülestöötamise aeg. Jututraditsioonis peegelduv meenutab neid jutustamisstrateegiaid, mida eestlased kasutasid pärast teist küüditamist ja kolhooside rajamise ajal. Mitmed psühholoogid on osutanud, et mälestused, mis lõhuvad isiksuse psühholoogilist tasakaalu ja arusaamist õiglasest maailmast, kustutatakse mälust. Samasugune vaikiv vältimine seoses kindlate perioodidega on jälgitav ingerlaste ja küüditatute puhul (Anepaio 2001: 206; Rahi 2001: 207–208). Ilmselt samal põhjusel on anekdoote ja jutte Stalinist ja tema võimu ajast suulises pärimuses märgatavalt vähem kui lugusid Hruštšovist ja hilisematest valitsejatest. Naljavigamine laieneb demokraatlike tuultega ja jõuab absurdiskaala tippu stagnatsioonipäevil. Ühes neile aegadele tüüpilises anekdoodis küsitakse Leonid Brežnevilt, kas ta kogub anekdoote endast, mille peale valitseja vastab: “Jah, mul on neid kaks laagritäit” (autori erakogu).

Mõned varasemad uurimused on osutanud, et maailma tähtsatel ja suurtel sündmustel on inimeste mälestustes üksnes väike osa (Zonabend 1984). See kehtib teatava määrani rootsieestlaste noorema, Rootsis üles kasvanud põlvkonna kohta. Siiski tundub mulle, et rühmad, kes on kannatanud pikemat aega poliitilise surve või vägivalda all ja olnud sunnitud äkitselt poliitilistel põhjustel emigreeruma oma alalisest elupaigast, üle elanud sõja või mõne muu suure rahvusliku katastroofi, mäletavad neid sündmusi kaua ja annavad mälestused edasi järgmisele põlvkonnale, sest need kuuluvad nende *masterjutu* hulka. Paljusid sündmusi hoiab aga elavana diasporaa kogukond oma reeglitega ja, nagu on rõhutanud William Safran (1991), on seejuures olulised just diasporaa ja päritolumaa suhted. On ilmne, et mitmeid suuri ja rahvuse seisukohast olulisi ajaloosündmusi ei meenutanud diasporaa liikmed palju aastaid, sh juba mainitud isiklikke sõja- ja põgenemislugusid, nagu ka adapteerumist uuel asukohamaal, mida ei meenutatud ega võrreldud teadlikult ja spetsiaalselt enne kodueesti uurijate palvet jäädvustada oma põlvkonna suuline ajalugu ja isiklikud kogemused. Kuigi päevikutes ja järeltulijatele orienteeritud kirjalikes elulugudes, mille kirjutamise üheks eesmärgiks oli oma põlvkonna ja iseenda kogemuste, üleelamiste ja traditsioonide jäädvustamine ning edasiandmine, on need teemad detailsemalt lahti kirjutatud, polnud see suulise kommunikatsiooni teema.

1970. aastatel ja enne stagnatsiooni lõppu hoiakud Nõukogude Eesti suhtes muutusid. Külaskäigud olid pisut vabamad, külastaja-

Mare Kõiva

Foto 5. Aasta läbi saadeti linnarahvast maale kolhoosidele ja sovhoosidele appi: kevadel istutama ja kartuleid panema, suvel heina tegema, rohima ja muldama, sügisel lina kitkuma ja kartuleid võtma. Lisaks istutati metsa ja tehti muud tarvilikku, näiteks töötati aprillis Lenini sünniaastapäeva paiku korraldataval leninlikul laupäevakul kodulinna või tööpaika korrastades, kuid ka siis sõitis osa linlasi põllumehi abistama. Peamised šeffide – linlaste ja kooliõpilaste – abistamisajad olid sügisei, kui inimesed saadeti hooldusalusesse maapiirkonda, sageli Eestimaa teise otsa nädalaks kuni kuuks kartuleid võtma. Elati laagritingimustes: ööbiti mõnes suuremas hoones, süüa saadi kolhoosi sööklast. Minekust olid vabastatud üksnes väikelaste emad ja haiged. Pildil kartulite sorteerimine kommunistlikul laupäevakul Riisipere sovhoosis Harjumaal 21. aprillil 1984. Eesti Filmiarhiivi fotokogu s 0-118410.

te hulk kasvas, enam ei kardetud kinninabimist ja Siberisse sattumist. Stagneeruva riigi iseärasused muutusid isikujuttude põhiteemaks ja juttude variaablus suurenes. Muutused on eriti nähtavad Eestist lapsena lahkunute juttudes – nende mälestused Eestist on vahendatud pärimus. Need on algselt väikelaste meenutused või mentaalsed pildid Eestist, mis tekkisid vanemate juttude põhjal. Sellise iseloomuga mälestused ja jutud pole isiklik, privaatne omandus. Mary Margaret Steedly on selliseid mälestusi võrrelnud ülasustatud maastikuga, mis on täidetud teiste inimeste kogemustega (Steedly 1993: 22). Kasvanud üles demokraatlikul maal, olid konfliktid autoritaarse maa seadustega ebatavalised ja ka naeruväärised. Kokkupuude Nõukogude Eestiga loob arvukalt anekdootlikke

Foto 6. Toidulettidel olid nõukogudeaegsetes kauplustes üsna kasin valik, alkoholiriivulid olid aga kuni Gorbatšovi-aegse kuiva seaduseni odava alkoholi all lookas. Remsi maakauplus 1980. aastal. Rein Olli foto. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu Fk. 1909:24.

juhtumeid, neist kogemustest luuakse humoristlikke jutte. Kuna reaalsuse ja fiktsiooni piirid on neis oludes ebamäärased, on ka fantaasiaküllased väljamõeldised tõsielujuttudele lähedased ja vastavad nõukogude stereotüübile. Ka vanema põlvkonna esindajad hakkavad rääkima humoristlik-satiirilisi lugusid külaskäikudest Eestisse. Näib, et ainus võimalus nõukogude seaduste ja olukorra mõtestamiseks on olnudki huumor. Huvitav on jälgida, kuidas samal ajal muutub suhtumine kodumaasse ja kodueestlastesse, kes narratiivides ja kategoriseeringutes hakkavad nihkuma *teised*-rühma. Noorema põlvkonna kogemused võtab tabavalt kokku üks intervjueeritustest, iseloomustades muutusi iseseisvas Eestis ja tuues nähtavale stereotüüpe, mis olid levinud kodueestlaste kohta:

Ma tean, sest ma käisin seal, sõber Jaan ka. Üks asi oli, et see nädal aega, see oli omaette huvitav, aga õige masendav ka.

See Kafka teater, mida seal nägi, see oli ainulaadne, aga kui tulime tagasi, siis olime kõik tõesti tänulikud, et meie neis tingimustes ei pidanud elama. Nädal aega sa kannatad välja. Aga isegi sõber Jaan kurtis, peale seda teist iseseisvumist – ta

Mare Kõiva

ei tunne enam äragi, suur osa Eestis käimise röömust on ära võetud: keegi ei söima sind, keegi ei noomi sind, keegi ei tee mingeid täitsa totraid asju. Lähed poodi, seal vaadatakse sulle lahkelt otsa, isegi naeratatakse, mis mõnu seal enam nüüd käia on (CD-0084-11).

Üldiselt on folkloristikas suhteliselt vähe ülevaateid rühma narratiividest näiteks teemade kaupa. Maakeskkonna kui eestlusele tüüpilise eelistamise tõttu 20. sajandi folkloristikas peaaegu puuduvad linnas toimunud protsesside ja sealse pärimuse käsitlused. Mall Hiie-mäe on loonud 1960. aastatel Kodavere kihelkonnast kogutud lugude põhjal ühe kihelkonna repertuaari tüpologia: märkimisväärsed füüsilised ja vaimsed võimed, igapäevaelu humoristlikud juhtumid, noortevahelised suhted, tähtsad ajaloolised ja sotsiaalsed sündmused, jutud ebataavalistest sündmustest, erinevusel või sotsiaalse positsiooni erakordsusel põhinevad lood, usk ja kirik, elu endistel aegadel (Hiie-mäe 1978). Viimane on väga vanade inimeste sage jututeema.

Selle klassifikatsiooni järgi kuuluvad rootsieestlaste lood Nõukogude Eestist teise ja kolmandasse kategooriasse, samuti liiki, mis käsitleb erilise sotsiaalse positsiooniga inimesi. Sellises rollis esinevad anonüümsed ametnikud, hotellitöölised, tolliametnikud ja piirivalvurid, baaridaamid jt, kes on sageli venelased. Need on isikud, kes ei oska keeli, kuid kellel on võim inimesi mõnitada, kes satuvad ise naeruväärsetesse olukordadesse ja käituvad totralt, sest ei tunne igapäevaseid vahendeid ega tehnilisi uuendusi, on oma töös räpakad, manipuleerivad seadustega, muudavad turisti elu põrguks. Süsteemi esindavad inimesed identifitseeritakse süsteemi endaga. Meierühm koosneb rootsieestlastest ja nende Eesti sugulastest, kelle käitumist, nagu juba eespool mainisin, esitatakse humoorikalt.

Isiklikest ja vahendatud kokkupuudetest sündinud isikujutud näitavad elu jäigalt autoritaarses riigis kõrvalseisja silmade läbi. Osa jutte – hirmu- ja hoiatuslood – on ajendatud empiirilistest kogemustest päritolumaa küllastamisel, sh kasvavast venekeelsest elanikkonnast pealinnas. Enamik saabujatest ei osanud vene keelt, samal ajal kui nõukogude võimu all elavad inimesed ei rääkinud ühtegi võõrkeelt peale vene keele, kusjuures vene keelt kõnelevad migrandid ei saanud endastmõistetavalt aru eesti keelestki. On olnud kummastav näha natsionaliseeritud majade lagunemist ja maa sööti jäämist. Jutud peegeldavad ka hinnanguid ja situatsioone, kus erinevates maades ja ühiskondades elavad inimesed ei ole võimeli-

sed üksteist mõistma, sest reeglid, mida nad peavad järgima, on olnud liiga erinevad, nagu ka karistused nende eiramise eest. Rootsi-eestlased ei suuda mõista, miks lastakse kõigel initsiatiivilt käest minna, ega tea, et kohalikel on keelatud ehitada midagi ilma loata, sest ehitada võisid üksnes vastavad riiklikud institutsioonid. Hea näide sellistest kultuurierinevustest sündinud situatsioonidest ja neile leitud lahendustest leidub 1950. aastatel Tartus natsionaliseeritud eramajas üles kasvanud naise jutustuses. Ta rääkis lapseea suurest murest, kui ta oli kooli minnes unustanud õuevärava sulgeda. Tütarlaps muretses, sest ta oli rikkunud toleaegeid tavaliisi käitumisreegleid. Mõned aastad hiljem langes värav eest, kuid majaelanikud ei tohtinud seda ise parandada ja selleks ettenähtud majavalitsus ei suutnud tööd kuidagi ette võtta. Lõpuks istutati aia asemele pöösad, et varjata lagunenenud aiaposte. Leitud lahendus ei viinud vastuollu seadusega, kuid lubas ikkagi käituda enam ja vähem oma kogukonna tava kohaste kirjutamata käitumisreeglite järgi (autori erakogu).

Juttudest ilmneb, kui keerukas oli diasporaa liikmeil küllasta da kodukanti, kui see asus väljaspool pealinna, Tartus või mõnes muus sõjaväega seotud suletud piirkonnas, keelutsoonis. Külla võidi sõita Tallinnast üksnes kunstliku rublakursi tõttu ülikalli rendiauto või taksoga ja koos ametliku, määratud saatja või autojuhiga. Õhtul tuli pöörduda tagasi Tallinna. Kui külastati mõnd kaugemat paika, jõuti vaevalt kohale, kui tuli juba alustada tagasisõitu. Juttudest peegeldub arusaam, et eestlased ei ole enam võimelised juhtima elu ei Tallinnas ega kogu maal, ja rahutukstegev mõistmine, et küllatulnu käitumine võib mõjutada sugulaste heaolu.

On nähtav, et ollakse võõrandunud paigast, kuhu taheti tulla, kuid mis osutub tagasisaabumisel võõraks. Tuttavad kohad ei näe kujutletute ja mälus jäädvustatute moodi välja, sest loodus ja inimeste loodu on muutunud. Ehk teisisõnu – kujutletud maastik ja tegelik maastik erinevad. Veel tugevamini on paigast nihestunud endine sotsiaalne võrgustik, majandusliku arengu ja riigi ametliku poliitika erinevused lahutavad inimesed üksteisest, sõltumata nende vabast tahtest: tekib distants majanduslikult edenened ja raskustes inimeste vahele.

Nagu eespool öeldud, kasutavad isikujutud vanu ja uusi stereotüüpseid motiive, väljendeid ja keelenalju jutu loomiseks ning aja edenedes rakendatakse lisaks huumorile sarkasmi ja parodeerimist,

Mare Kõiva

et filtreerida informatsiooni ja valgustada, mis muudab seiklused Eestis eriliseks. Jätkuvalt on tüüpilised koomilised situatsioonid eesti keelt mitterääkijatega, keelenaljad, juhtumid tehniliste uuendustega, tehnika vale kasutamine, räpakus ja hoolimatus. Nende lugude karakterid on rajatud stereotüüpidele, mida kasutatakse kaugete või tsiviliseerimata inimeste tähistamiseks – anekdootides on selleks siis nt poolakad USAs, masaid Keenias ja tsuktšid Venemaal. Tehnilisi vahendeid kujutatakse aga sageli kui elustuvat *deus ex machinat*, mis muudab ametniku naeruväärseks.

Tollimees rabas enne – siin on, tead, see [kohvi] plekkpurgis, üks ole, vaakumiga kohvi. Ja siin on selline rõngas, nagu paljudel konservipurkidel, et keerasid seda ja siis tõmbasid ära. Aga kui sa seda tegid, siis oli see, et kui see õhk plauhti! lõi sisse, siis viskas kõik kohvi sealt purgist välja. Nii et seal oli peale kirjutatud ja näidatud ka, et seal on üks väike auk ja selle pidi enne avama – ühtlustas õhusurve.

See kuradi venelane, see oli üliagar, tavaliselt nad niहुkest asja ei teinud, aga paar kohta eestpoolt, see, kelle kohvist kohvipurk välja võeti, see jõudis hakata õiendama. Muidugi see venelane oli täitsa umbkeelne ja tõmbas, ja kus siis oli... ise ta nägi välja nagu neeger. Ja see, kelle kohvipurk see oli, nägi, et ei aitand, ta jõudis niimoodi teha, et...

Tollitsoon, seal oli paragrahv, et ei tohtind filmida, aga see oleks väga lõbus olnud, näha ta näoilmet. Ja pärast ta oli väga imestunud. Põrgumasin lahti lastud... (CD 0084-12).

Isikujuttudes vastanduvad mõnigi kord omaniku ja rentniku mentaliteet. Aeglase taibuga ja rumala ametniku ninapidi vedamine ja äpardused meenutavad vanu naljandeid. Sagedasti on sündmuse algus, konflikt ametniku või privilegeeritud isikuga jutus tagaplaanile jäetud.

Reaalsus, nagu see peegeldub isikujuttudes

Rahvajuttude puhul kerkib ühe esimesena küsimus väljamõeldise ja tõe vahekorra. Tõepärasuse aste erinevates rahvajutulikes ja samuti selle erinevad peegeldused on olnud folkloristide arutlusteema vähemalt sajand (vt Graf 2003; Spence 1982). Paljud narra-

Foto 7. Tsiivilkaitserühmad olid moodustatud igasse asutusse. Anti välja seinalehte ja vähemalt kord kuus korraldati õppusi, kus õpetati, kuidas käituda gaasi- või tuumarünnaku ajal, kui ameeriklased Nõukogude Liitu ründavad. 1978. aasta tsiivilkaitseõppus Tartu Kirjandusmuuseumis: mitme sekundiga saab gaasimaski pähe? Eesti Kultuuriloolise Arhiivi fotokogu B-37: 7325.

tiivid reflekteerivad igapäevaseid sündmusi ja elu, ümbritsedes universaalselt tuntud ajaloolisi sündmusi isiklike artefaktide ja kirjeldustega, vahendades oma kogemusi aktuaalse reaalsuse kohta. See ei tähenda, et jutustaja või jutu eesmärk oleks esitada tõde ja jutt edastaks tõepärasest mentaalset pilti. Inimapsühholoogia ja jutuvestmise reeglid võimaldavad tõele läheneda, kuid teevad võimatuks selleni jõudmise. On üpris tüüpiline, et lugudesse inkorporeeritakse see, mida ollakse teistelt kuulnud, ja väljamõeldised, esitades neid koguni enda kogemustena.

Muistendeid ja memoraate on traditsiooniliselt peetud tõepäras-tekts juttudeks, sama seisukoht on kohaldatud ebaregulaarse struktuuriga juttude ja teadete kohta, mida eesti folkloristikas on tavaks nimetada uskumusjuttudeks, uskumuste ja kommete kirjeldusteks või uskumusteadeteks ja pajatusteks. Viimane kattub suuresti Sandra Stahli kasutatud terminiga *personal experience narratives* ehk isikujutud. Humoristlikke lugusid, mis puudutavad perekonnaliikmete ringi, on kutsutud ka pere anekdootideks (Holbeck

1990). Tõepärasust ja suhteliselt objektiivset reaalsuse kirjeldamist on isikujuttudele tunnuslikuks peetud peaaegu 20. sajandi alguse ni. Oskar Loorits on väitnud, et need kirjeldavad lühiealised jutud meenutavad memoraate ja peegeldavad kohalikke sündmusi (Loorits 1927). Hiljem on eesti folkloristid tähtsustanud huumori osa neis juttudes (Laugaste 1957; Proodel 1967; Proodel-Hiiemäe 1971), juhtides tähelepanu viimase laialdasele varieerumisele huumorist satiiri ja nõökamisest enesepilani ning rõhutades, et jutud kasutavad palju hüperboole ja muid stiilielemente.

Realism ja tegelikkuse tõesusest lähtuv esitamine on siiski pigem fiktsioon, sest jutustaja ei reprodutseeri lugu kui sündmuste kuiva järjendit, vaid nopib välja üksikud situatsioonid, intsidendid ja kujundab neist vastavalt isiklikule jutustamisstiilile ja situatsioonile (vrd Palmenfelt 1993) oma versiooni. Reaalsust teisendatakse ka puhtalt humoristlikel või stiilistel kaalutlustel. Ja isegi kui individuaalne elulugu on neis lugudes äratuntav ja jutustajad tõmbavad paralleele oma isikuga, pole nende eesmärgiks eksamivastus, eluloo ega ajaloo faktitruu esitamine, vaid kindlale momendile orienteeritud esitus, mille käigus jutustatakse valitud ja lihvitud sündmustest narratiivi vormis.

Isegi kõiki põhjusi ja tagajärgi teadev jutustaja ei pruugi soovida neid kuulajatega jagada loo õnnestumise nimel. Teatud fakte varjutades või neid pisendades saab jutustaja tähtsustada oma sõnumit, esitada sündmuste elava kirjelduse, välja joonistada iseloomulikud tegelased, tihendada jutu struktuuri ja väljendada soovitud interpretatsiooni. Võidakse ka sekkuda teise jutustaja jutu vahele oma lisanduste ja kommentaaridega. Näiteks sekkus kuulaja juttu tüüpsituatsioonist, kuidas karastusjooke kuumal suvel müügil polnud, kuid välismaalastele ja erilise sotsiaalse staatusega inimestele neid ikkagi jagus, peatades sovjettide kriitika selgitusega: *Oota natuke, need olid ju meie oma kallid suguvennad!* Jutustaja oli samal ajal nii sügavasti sisenenud oma süsteemi ja hüperboliseeritud absurdse süsteemi kirjeldusse, et objektiivsus polnud talle kuidagi eesmärgipärane.

Selliste juttude hinnangud on üsna läbipaistvad – *meie*-rühm koosneb lähisugulastest ja -sõpradest, kõike, mis kuulub mujale, tähistatakse terminiga *sovjetid*, kelle tegevust ja käitumist kirjeldatakse kui midagi teisele sotsiaalsele rühmale tunnuslikku või igatahes võrastavat. Võõrad ja abstraktsed eestlased arvatakse *meie*-rühmast välja ja nihutatakse *teised*-rühma.

Rida jutte põhineb otseselt nõukogude ja muude seaduste erinevusel, nagu ka jõnkadest seadustest mööda hiilimisel. Narratiivid

peegeldavad ametnike käitumist ja otsustusi, mida on kognitiivselt raske ette ennustada. Esitan siinkohal ühe näitejutu Mihhail Gorbatsšovi kuiva seaduse ajast, mil kumbki pool rakendab seaduse tõlgendamisel oma loogikat.

[---] *Õieti sõber Jaan ütles, et ta tahaks viina osta. Ja see imeasi oli Nõmme pood. See oli sel kellaajal ja kell oli peale kuut.*

Ja ta ei jõudnud hakata ennast täpsustama, arvatavasti taktis konjakit või mida [gi] niisugust osta, aga siis öeldi, et kas te...

Esiteks seal tigidalt käratati, et mis teie tahate.

Noh, ta ütles, et ma tahaksin viina osta.

Siis käratati, et kas te ei tea, palju kell on.

Vaadake, ma olen väga kultuurne inimene, mul on uur käerandmel. Kuigi ma ei ole nii kultuurne inimene, nagu need sõbralikud naabrid, kellel on tihti mitu tükki jälle käerandmel, aga ma võin teile täpselt ütelda, et kell on 18 ja 24 täpselt. Aga et ma...

Siis hakkas seal lõöpima, et nüüd, kui ma näitan, et ma olen kultuurne inimene ja kuna teil kella ei ole ja teie võib-olla kella ei oska, siis kui ma olen ära rääkind, et ma kavatsen viina osta...

Siis käratati jälle, et mis te norite, kas te ei tea, kui palju kell on.

Aga siis, kui nad said aru, siis oli muidugi see, et muutusid õige lahkeks. Seletasid ära, et seadus on, et peale kella kuut ei tohtinud viina müüa. Määrus on selline.

Esimene kord ka, et kui mina käisin Eestis. Jaan oli varem ligi kuu aega olnud mamma juures külas. Hakkame sealt välja minema. Üks mees tuli igavese ajuga sisse: "Paluks kolm pudelit konjakit!" Laoti [leti] peale ja see Jaan jäi seisma ja lõug kukkus alla, vahtis ja oli ärritatud ja leti juurde ja: Aga mis need on? Mis need on?

Vaadake, see ei ole viin, see on konjak!

Jah, siis tuli välja, et see määrus... et valget viina ei tohtinud müüa peale kuut, aga vaata konjakit võib. Peaasi et ei olnud valge viin (CD-0084-11).

Vaesus, tarbeesemete defitsiit, vanamoodsad kombed, riietus ja käitumine, tabuteemad, allegooria vahendusel esitatav informatsioon, sotsiaalse ja majandusliku taseme erinevused, aktsepteeritud kombed – see on üksnes minimalistlik loend valdkondadest, mida

Mare Kõiva

juttudes leidub. Kuna rootsieestlased ei esindanud Eestisse saabudes üksnes siit kaasa viidud eesti kultuuri, vaid ka rootsieesti ja rootsi kultuuri, on lugudes sageli stereotüüpseid ja loosunglikke hinnanguid ja kategoriseeringuid kultuuri ja kultuurse käitumise üle.

Täiesti omaette kategooria moodustavad Eestis elavatelt sugulastelt kuulunud lood nõukogude elust. Topograafiliselt nihkub tegevus paiguti mõõtmalt kaugemale: sugulasi saadetakse Nõukogude Liidu kaugematesse osadesse uudismaad üles harima, apelsine või greipe korjama, viinamarjaaladele veini valmistama jne. Räägitakse õpetlaste sunniviisilisest kuuks ajaks kolhoosi sügistöödele saatmisest ja nende koomilistest juhtumustest seal. Mõnigi kord on needki realistlikud jutud lähenenud linnamuistenditele. Osa alaliikidest on struktuurilt ja sisult lähedased (võõramaise) toidu- ja joogifolkloorile: kui räpaselt valmistatakse vorsti, juustu, veini või missuguseid ebaloomulikke komponente sinna lisatakse, missugused ekskrementid ja jubedused kuuluvad hea veini retsepti jne. Leiame fantastilisi jooke, mis kuuluvad kaugete maade rahvusjookide hulka, ja lugusid kohtumistest kaugete kultuuridega. Need lood on märkimisväärsed sellegi poolest, et jäädvustavad elu neid külgi, mida ametlik ajalugu ignoreerib ja mis kipuvad jääma suurte ajaloosündmuste varju. Huumori ja absurdi võtmes saame ülevaate sellest, millest ajalookirjutajad ei kirjuta või millest vaikitakse.

Kui pöörata tähelepanu narratiivide struktuurile, siis nõukogude režiimi puudutataval lugudel on tihti eriline didaktiline hinnanguline sissejuhatus. Mõne lausega märgitakse, et jutustaja räägib mujal toimuvast, tihti märgitakse autoritaarsuse absurdsust või imestatakse veidrate kohalike kommete üle. Järgnenud loo lõppu võib, kuid ei pruugi liituda jutustaja kommentaar. Lugusid esitatakse tihti tsüklike või ahelatena, sarnaselt anekdootidele, mille puhul assotsiatsioonid meenutavad uue narratiivi ja jutustamine toimub voogude jada-na. Isikujuttudes puudub sageli selgepiiriline kliimaks ja erinevad kommentaarid hajutavad ja lahustavad loo kõrgpunkti.

Kodueestlased Nõukogude Eestist

Kas kodueestlaste nõukogude ajast kõnelev folkloor ja hajala eestlaste vastav pärimus on sarnased? Kas sisemise ja välimise rühma pärimus ja vaatenurgad langevad kokku? Ilmselt jah ja samaaegselt ja ei. Nii mahukat teemat pole võimalik siinkohal kokkusurutultki

Mare Kõiva

harutada, mistõttu osutan üksnes mõnele erinevusele. Eespool väljendasin arvamust, et inimmälu ja psühholoogia piiravad teatud teemadel viimistletud juttude loomist ja rääkimist, vähemalt vahetult sündmuste läheduses. Kolhooside loomisest ja küüditatute elust absurdsete ja humoristlike lugude rääkimiseks on oluline ajaline distants. Mitmed situatsioonid, mis löid väliseestlastele jutu vormimiseks soodsa pinget ja motiveerisid neist kõnelema, polnud midagi erilist kodueestlastele. Olles liiga tavalised, liiga rutiinsed ei eristunud nad jutuväärseiks. Puudus üldisem plaan või struktuur, millesse juhtum asetada ja millega seda võrrelda. On ju selge, et paljasjalgne märkab üksnes kingakandjaid ja mitte oma paljasjalgseid kaaslasi.

Kindlasti oli põhjuseks seegi asjaolu, et puudus tava rääkida valjuhäälselt ja narratiivide kaudu eriti ekstreemsetest juhtumitest ja traumaatilistest sündmustest. Need olid liiga hirmutavad

Foto 8. Noorsoorganisatsioonidena tegutsesid üksnes oktoobrilapsed (1.–3. klass), pioneerid (4.–8. klass) ja komsomol. Noorsootöö arendamiseks oli igas koolis pioneeride tuba, mille seintel kajastusid ühised koondused, paraadid, luuremängud ja muu tegevus. Sellisesse tuppa kuulusid veel aukirjad, vimplid, karikad jm edu sümbolid, kuid tingimata ka maleva lipp ja Lenini pilt võilja büst. Pioneeride tuba. Agnes Tõldsepa foto. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu Fk. 834:202.

Mare Kõiva

selleks, et kogukond saaks neid kuulata. Kuid puudus ka harjumus end rääkimise abil raskustest vabastada.

Arvatavasti muutusid ja muutuvad kodueestlastele paljud nõukogude ajaga seotud jutustused ja juhtumid jutustamisväärsaks seda enam, mida kaugemale sellest ajaliselt jõutakse, kui tekib uus perspektiiv asjadele lähenemiseks ja langevad ära hirmud avalikult suulise ajaloo sündmustest rääkimise ees.

Kodueestlaste nõukogudeaegne folkloor kirjeldas ja iseloomustas oma aega külluslikult hoopis anekdootide, linnamuistendite, laulude ja uskumuste vahendusel. Siiski pole enamik jäädvustatud kirjeldused ega isikujutud (neid on hakanud hoogsalt lisanduma taasiseseisvumisajal), vaid pigem sõnumid poetilises ja kodeeritud vormis. Anekdoodid, pärinedes suuremalt jaolt Venemaalt, kirjeldavad nõukogude režiimi absurdsust ja korruptiivsust, väljendades sel viisil ühiskonna reaktsiooni poliitilisele ja majanduslikule survele, sisemisi pingeid. Sama kriitilise sümbolpildi esitavad nn platnoilaulud, mida ei adapteeritudki vene keelest eesti keelde – neid esitati vene keeles ega lauldud enamasti järele. Küllap oli võimatu tõlkida laulude sisu ja sõnamänge adekvaatselt eesti keelde, kuid arvatavasti jäid nad venekeelseiks ka sümboolse tähenduse ja sõnumi säilitamise huvides. Platnoilaulude kohapealseks paralleeliks kujunesid peidetud poliitilise sisuga tudengilaulud. Liiga lühikesel loomisperioodil (laulud valmistati harilikult suvemallevate laulufestivali tarvis) ja piiratud kasutajaskonna tõttu (noored ja eeskätt tudengid, sest meedia vältis neid) jäi laulude kunstiline viimistlus rohkemaks. Tudengilaulegi iseloomustavad absurd ja must huumor, hoolikalt valitud allegooriad, obstsöonsus, millega väljendati protesti kogu korra vastu.

Reaalsust peegeldavad omal kombel ka linnamuistendid, eriti kogu Nõukogude Liidus tuntud vorstivabriku- ja kuriteojutud jm (vt Kõiva 1998; 1996). Tuntumate juttude hulka kuulub lugu ootamatult surnud kaaslaste/vanaemaga reisimisest, kes on vaipa keeratult kinnitatud auto katusele (sest ei suudetud leida ühtki muud moodust kadunu koju transportimiseks), kuid vaip kadunukesega varastatakse sea pähe ära. Lugu surnu sea pähe varastamisest on jäädvustatud esmakordselt 1930. aastatel. Nõukogudeaegse versiooni muutis usutavaks asjaolu, et Eestist oli keelatud sealha välja viia – liha oli üks ekspordiartikleid teistesse Nõukogude Liidu piirkondadesse (Pakalns 1995). Teine tõepärasust suurendav asjaolu oli, et vaibadki kuulusid Nõukogude Liidus defitsiidi hulka, mida

sai osta üksnes eriloaga autasuks eeskujuliku töö eest või tänu sotsiaalsele ja parteilisele staatusele. Seega sarnanes vaipa keeratud kadunuke väliselt salakaubale, mis seletab varastamise motiivi. Tausta tundmata on raske mõista selle ja paljude muude sarnaste juttudega väljendatud reaaliaid ja seda, miks juttu visalt tõsieluseks peeti.

Olmejuttude tasandil räägiti anekdootlikest juhtumitest kolhoosides ja töökohtades, sõjaväeõppustest, mõttetutest seadustest, mis piirasid maaomandit, loomapidamist ja ehitamist. Sageli ei tõusnud need lood olmedialoogist kõrgemale ja kustutati mälust kui mäletamist mittevääriv argiolustik.

Ometi ilmnevad just isikujuttudes selgelt stereotüübid, tüüpiline käitumismuster ja reaktsioonid. Sellistes juttudes peegelduv moodustab väärtusliku lisa suulisele ja kirjalikule ajaloole, sest need lood peegeldavad loomulikke käitumisstrateegiaid ja traditsiooni range diktatuuri all, situatsioonis, kus vaated põliskultuurile ja igapäevased töökspidamised olid reguleeritud käskude, kontrollimehanismide ja seadustega.

Enne lumetormiga alustamist

Sandra Stahl on väljendanud arvamust, et kui tahetakse uurida iga ameeriklase tänapäevaelus olulisi rahvajutte, ei ole selleks isikujuttudest sobivamat liiki. On võimatu leida inimest, kes ei ole kordki oma elus rääkinud korduvalt olgu või paari meelisjuttu (Stahl 1989). Siiski eeldavad rühmajutud, et kogukonnas on vähemalt üks karismaatiline ja andekas jutustaja. See isik valib sündmused ning kujundab paroolid ja jutud. Kõnealuses Lundi rühmas on mitmeid häid jutumehi, kuid ühe lood on parimad. Suurepärase jutuloojana suudab ta muuta humoristlikud lood rühma siduvateks narratiivideks, mis aitavad mäletada ja taasluua minevikku ning parendada ühtekuuluvustunnet.

Selliste juttude rääkimine on isikujuttudele orienteerunute spetsialiteet, kelle aktiivsesse repertuaari kuulub paar-kolmkümmend viimistletud juttu. Sandra Stahl arvab, et selliste juttude rääkijad ei kuulu jutuvestjate eliiti ega moodusta isegi omaette rühma (Stahl 1985). Tahan siinkohal vastu vaielda, sest niisugused jutud võivad olla hea elitaarse jutustaja keskne repertuaar ja isikujuttude rää-

kijad võivad olla virtuoossed jutustajad, seda eriti olukorras, kus paljud klassikalised jutuliigid on hääbunud. Veelgi enam, sellised jutud võivad laialdaselt levida algjutustajast ja -seltskonnast kaugemale, sest need põhinevad üldtuntud motiividel, stereotüüpial ja kategoriseeringutel. Konkreetse rühma jutt võib saada palju laiemal rühmal pärimuseks. Selline levik annab neile klassikalise folklooriga sarnased tunnused ja karakteristikad.

Isikujuttude peamiseks ülesandeks on kommunikatsioon, humoristlik "kangelasliku" ja ebatavalise mineviku meenutamine, rühma tervikuks ühendamine. Teisalt kujutavad isikujutud elu Rootsis ja Eestis üpris tõepäraselt, edastades erinevaid hoiakuid, stereotüüpe ja vaatenurki, millest tavaliselt ei jutustata. Need on üheaegselt individuaalsed ja sotsiaalsed lood, mis annavad väärtuslikku informatsiooni ühikonnaliikmetest ja ühiskonnast endast. Nagu toonitavad Elinor Ochs ja Lisa Capps, keskenduvad isikujutud valdavalt minevikule, s.t räägivad sellest, "mis juhtus". Siiski lingivad isikujutud mineviku eluga olevikus ja tulevikus (Ochs & Capps 1996: 24).

Kindlasti on isikujutud üks võimalus traditsioonide ja väärtushinnangute ühelt põlvkonnalt teisele üleandmiseks ja ühtlasi enese kui põlvkonna teostamiseks. Kuid nn nõukogude juhtumi puhul edastavad need ühtlasi rikkalikult informatsiooni sotsiaalantropoloogias uuritavate temade kohta, nagu varimajandus, kaupade ja informatsiooni liikumine piki erinevaid mitteametlike võrgustikke, fiktiivse suguluse väljendused, sotsiaalne hierarhia, sotsialistliku ühiskonna privilegeeritud rühmad ja isikud, nähtavad ja nähtamatud kontrolli- ja tsensuurimehhanismid, ellujäämis- ja kohanemisstrateegiad, võõrandumine jpm. Ühtaegu selgub juttudest, et privaatsed ja isiklikud jutud ning vabadki valikud on alati keerukalt kombineeritud kogukonna otustega ja valikutega.

Kommentaar

¹ Artikli valmimine on seotud Eesti Teadusfondi grantiga 5117 ja selle esimene versioon on ette kantud 20.–24. septembrini 2000 Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis peetud konverentsil *Tõsieluteadete kujul levivast folkloorist = Folklore als Tatsachenbericht*.

Kirjandus

Lindistused ja käsikirjad

CD – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalsalvestused - 1997 jj.

Autori erakogu – Mare Kõiva valduses olevad folkloori kirjapanekud ja lindistused.

Kirjandus

Aarelaid, Aili 2001. Kaks mudelit eestlaste kohanemisel Teise maailmasõja tagajärjel aset leidnud kultuurireaalsuse kontekstuaalsete muutustega. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim). *Kultuur ja mälu: Konverentsi materjale*. Studia ethnologica Tartuensia 4. Tartu: Tartu Ülikooli etnologia õppetool, lk 174–197.

Agar, Michael 1980. Stories, Background Knowledge and Themes: Problems in the Analysis of Life History Narratives. *American Ethnologist* 7: 2, lk 223–239.

Anepaio, Terje 2001. Trauma ja mälu: Mineviku ületamisest represseritud kogemuses. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim). *Kultuur ja mälu: Konverentsi materjale*. Studia ethnologica Tartuensia 4. Tartu: Tartu Ülikooli etnologia õppetool, lk 198–215.

Angrosino, Michael 1976. The Use of Autobiography as “Life History”: The Case of Albert Gomes. *Ethos* 4, lk 133–154.

Cadaval, Olivia 1991. Making a Place Home: The Latino Festival. Stern, Steven & Cicala, John Allan (toim). *Creative Ethnicity: Symbols and Strategies of Contemporary Ethnic Life*. Logan (Utah): Utah University Press, lk 204–222.

Cohen, Rina 1999. From Ethnonational Enclave to Diasporic Community: The Mainstreaming of Israeli Jewish Migrants in Toronto. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 5: 1, lk 3–23.

Dégh, Linda 1976. Symbiosis of Joke and Legend: A Case of Conversational Folklore. Linda Degh (toim). *Folklore Today: A Festschrift for Richard Dorson*. Bloomington: Indiana University Press, lk 101–122.

Dégh, Linda & Vazsonyi, Andrew 1974. The Memorata and the Proto-Memorata. *Journal of American Folklore* 87, lk 225–239.

ENE 1987 = *Eesti Nõukogude Entsüklopeedia* 2 (Cera-Fill). Tallinn: Valgus.

Foucault, Michel 1977. What is an Author? Bouchard, Donald F. (toim). *Language, Counter-Memory, Practice: Selected essays and interviews*. Ithaca (New York): Cornell University Press, lk 124–127.

Graf, Klaus 2003. Mõned teesid hüvastijätkuks mõistega ajalooline muistend. Mäetagused 21, lk 7–43 (vt ka <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr20/graf.pdf> – 5. detsember 2003).

Hann, Chris 2000. *Social Anthropology*. Teach Yourself books. London: Hodder & Stoughton.

Henriksson, Katalin 2002. Peripheral hungarians in diaspora: Sweden: A sociolinguistic, multilingual and multiethnic study. Jaago, Tiiu & Kõiva, Mare & Kärnsa, Kairika (toim). *Lives, histories and identities I: Studies on oral histories, life- and family stories*. Contemporary folklore 3. Tartu: Tartu University & Estonian Literary Museum, lk 88–106.

Hiiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused: Kujunemine ja koht rahvajutu traditsioonis*. Tallinn: Eesti Raamat.

Hinrikus, Rutt (koost) 2000. *Eesti rahva elulood: Sajandi sada elulugu kahes osas I*. Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum & Ühendus Eesti Elulood.

Hinton, Perry R. 2000. *Stereotypes, Cognition and Culture*. London: Routledge.

Holbek, Bengt 1990. The Family Anecdote: Event and Narrative. Röhrich, Lutz & Wienker-Piepho, Sabine (toim). *Storytelling in Contemporary Societies*. Tübingen: G. Narr Verlag, lk 103–112.

Korb, Anu 2001. Kohtumine Siberis: suulise pärimuse kogumine oma rahvuskaaslaste juures. Krikmann, Luule & Kõiva, Mare & Salve, Kristi. *Paar sammukest XVIII: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2001*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 164–193.

Krisler-Ritso Eesti Sihtasutus. Ülevaade Eesti lähiajaloost 1939–1991. *Okupatsioonide Muuseumi kodulehekülj* (vt ka <http://www.okupatsioon.ee/1940/algus2.html> – 5. detsember 2003).

Kuutma, Kristin 1996. Cultural Identity, Nationalism and Changes in Singing Traditions. *Folklore: An Electronic Journal of Folklore* 2, lk 124–141 (vt ka <http://www.folklore.ee/folklore/vol2/ident.htm> – 5. detsember 2003).

Kõiva, Mare 1996. Siis astu aknalauale. Kõiva, Mare (toim). *Mängult päriselt*. Tänapäeva folkloorist 2. Tartu: Eesti Keele Instituut, lk 166–188 (www.folklore.ee/rl/pubte/ee/cf/mjap/mare.html – 5. detsember 2003).

Kõiva, Mare 1998. Human Sausages in Estonia. *FOAFtale News* 43: January, lk 2–3.

Kõiva, Mare 2001. Mõned rootsieestlaste narratiivides peegelduvad stereotüübid. *Studia Mythologica Slavica*. Ilmumisel.

Kõiva, Mare & Kuperjanov, Andres 2002. *Austraalia-eestlaste etnilised ruumimudelid*. Käsikiri.

- Kõresaar, Ene 2001. Kollektiivne mälu ja eluloo uurimine. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim). *Kultuur ja mälu: Konverentsi materjale*. Studia ethnologica Tartuensia 4. Tartu: Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, lk 42–58.
- Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim) 2001. *Kultuur ja mälu: Konverentsi materjale*. Studia ethnologica Tartuensia 4. Tartu: Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool.
- Laugaste, Eduard 1957. Kalevipoja-muistendite tüpologiseerimise küsimusi. *Kalevipoja küsimusi = Epos "Kalevipoeg"*. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 53. Tartu: Tartu Ülikool, lk 60–112.
- Loorits, Oskar 1927. Vägilaste prototüüpe. *Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts & Eesti Rahva Muuseum, lk 37–71.
- Morley, David & Robins, Kevin 1995. No Place Like Heimat: Images of Home(land). Morley, David & Robins, Kevin (toim). *Space of Identity: Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London & New York: Routledge.
- Ochs, Elinor & Capps, Lisa 1996. Narrating the self. *Annual Review Anthropology* 25, lk 19–43.
- Ohlinger, Rainer & Münz, Rainer 2002. Minorities into Migrants: Making and Un-Making Central and Eastern-Europe's Ethnic German Diasporas. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 11: 1, lk 45–84.
- Pakalns, Guntis 1995. Contemporary Legend and Ghost Stories' in Post-Socialist Latvia. *FOAFtale News* 37: June, lk 3–5.
- Palli, Heldur 1998. *Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Palmenfeldt, Ulf 1993. On the Understanding of Folk Legends. *Telling Reality: Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek*. Copenhagen Folklore Studies 1. NIF Publications 26. Copenhagen & Turku, lk 143–167.
- Portelli, Alessandro 1998. Oral History as Genre. Tompson, Paul & Chamberlaine, Mary (toim). *Narrative and Genre*. London: Routledge.
- Proodel, Mall (= Hiimäe, Mall) 1967. Über die nichtklassischen Volks-erzählungen, ihre Genesis und Verbreitung. *Fabula* 10: 1/3, lk 142–154.
- Proodel-Hiimäe, Mall 1971. Rahvajuttude kujunemisest Kodavere kihelkonnas. *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed: Uurimusi ja materjale* 7. Tallinn: Eesti Raamat, lk 101–122.
- Rahi, Aigi 2001. Sündmus eri allikate valguses (küüditatute näite varal). Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim). *Kultuur ja mälu: Konverentsi materjale*. Studia ethnologica Tartuensia 4. Tartu: Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, lk 216–226.

- Raudsepp, Hugo 1932. *Vedelvorst: Komöödia neljas vaatuses*. Tartu: Noor-Eesti.
- Rootalu, Liina 2002. The national identity of Estonians and the Estonian Society in St. Petersburg. Jaago, Tiiu & Kõiva, Mare & Kärnsna, Kairika (toim). *Lives, histories and identities I: Studies on oral histories, life- and family stories*. Contemporary folklore 3. Tartu: Tartu University, Estonian Literary Museum, lk 57–74.
- Safran, William 1991. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and return. *Diaspora. A Journal of Transnational Studies* 1, lk 83–100.
- Spence, Donald 1982. *Narrative Truth and Historical Truth: Meaning and Interpretation in Psychoanalysis*. New York: Norton.
- Stahl, Sandra K. D. 1985. The Theory of Personal Experience Narrative. Kvideland, Reimund & Selberg, Torunn (toim). *Papers III: The 8th Congress for the International Society for Folk Narrative Research. Bergen, June 12th–17th*. Bergen: 1985, lk 233–242.
- Stahl, Sandra K. D. 1989. Interpreting Personal Narrative text. Stahl, Sandra K. D. (toim). *Literacy, Folkloristics and Personal Narrative Text*. Bloomington & Indiana: Indiana University Press, lk 29–49.
- Steadly, Mary Margaret 1993. *Hanging without a Rope: Narrative experience in Colonial and Postcolonial Karoland*. Princeton: Princeton University Press.
- Zonabend, Françoise 1984. *The Enduring Memory: Time and history in a French village*. Manchester & Dover: Manchester University Press.
- Tajfel, Henri & Turner, John C. 1979. An integrative theory of intergroup conflict. Austin, William G. & Worschel, Stephen (toim). *The social psychology of intergroup relations*. Monterey (CA): Brooks & Cole.
- Tsuda, Takeyuki 2001. From Ethnic Affinity to Alienation in the Global Ecumene: The Encounter between the Japanese-Brazilian Return Migrants. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 10: 1, lk 53–92.
- Tölölyan, Khachig 1996. Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 5: 1, lk 3–36.
- Valmas, Anne 1999. Eesti raamatute kirjastamisest Saksamaal 1945–1950. *Keel ja Kirjandus* 7, lk 480–484.
- Viires, Ants 1991. Pseudomythology in Estonian publicity in the 19th and 20th century. *Ethnologia Europea* 21: 2, lk 137–143.